

„Ego, Ciprianus.” Szent Ciprián imája egy 15. századi velencei ördögűző kézikönyvben¹

„Ego, Ciprianus.” The Prayer of Saint Cyprian in a 15th-Century Venetian Exorcism Book

Smid Bernadett PhD, egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézet Folklore Tanszék, Budapest

smid.maria@btk.elte.hu

Initially submitted March 10., 2022; accepted for publication March 22, 2022

Abstract

Texts related to the figure of Saint Cyprian of Antioch have a millennial historical tradition. The prayer of this Catholic Saint, who was a pagan magician before his conversion, only constitutes a single thread of this multi-layered textual network. These prayers were translated from different Latin versions into vernacular languages, and they exist in printed form since the second half of the 16th century. Medieval Latin sources and direct antecedents of this prayer have received little attention so far, therefore I want to contribute to alleviating this gap with my study of sources, in which I present the 15th century Latin version of Saint Cyprian's Prayer preserved in a handwritten Venetian book of exorcism. In parallel, I will present some characteristics of the exorcist books of the late Medieval Ages.

kulcsszavak

ördögűző könyv, mágikus szövegek, Antiochiai Szent Cipriánus, ima, késő középkori Olaszország, népnyelv

keywords

exorcism book, magical texts, Saint Cyprian of Antioch, prayer, late medieval Italy, vernacular language

Bevezetés

Az Antiókhiai Szent Ciprián alakjához kapcsolódó szövegeknek évezredes történeti hagyománya van. Ennek a többrétű szövegábrának csak az egyik fonalát alkotja a pogány mágusból lett katolikus szent imádsága, amely a latin változatok fordításaként, vernakuláris nyelven a 16. század elejétől ismert nyomtatott formában.² Az ima olasz, katalán, spanyol, francia és portugál nyelvű változatai és a használatukra vonatkozó adatok alátámasztják, hogy a kora újkorban elterjedt, gyógyításra használt szövegtípus volt a Mediterráneumban. Az imádság latin nyelvű forrásai, előzményei eddig kevés figyelmet kaptak, most ennek a hiátusnak az enyhítéséhez szeretnék hozzájárulni ezzel a forrásbemutató tanulmánnyal, amelyben egy 15. századi kéziratos ördögűző könyvben található Szent Ciprián ima latin nyelvű változatát mutatom be. Az átírás közzétevése előtt elhelyezem az imádságot az exorcizmusszövegek késő középkori történetében. Úgy vélem, hogy ezzel az utóbbi időben feltárt kora újkori források és kontextusuk, valamint az eddig csak közvetett forrásból, utalásból ismert kora újkori adatok is mélyebb értelmet nyerhetnek.³

¹ Ez a tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült.

² Az eddig feltárt kora újkori szövegváltozatok ismertetését részletesebben lásd egy korábbi tanulmányomban: SMID B. 2018. 297–325.

³ Ebben a tanulmányban csak a velencei ördögűző könyvben található, latin nyelvű imádság magyar fordítását közlöm. A forrás átírását ezúttal még nem adom közre, és további szövegpárhuzamok számbavételével végzett összehasonlító elemzésre, továbbá az ima más szövegekkel való kapcsolódási módozatainak bemutatására egy későbbi tanulmányban vállalkozom.

A középkorban a nyugat-európai exorcizmus rítusszövegei tekintetében évszázados formálódási időszakról beszélhetünk. Ekkor ment végbe az a folyamat, amelynek során az ördögűzés a kései antikvitás karizmatikus, szentekre alapozott gyakorlatából papi, tekintélyközpontú, liturgikus és szabályozott rítussá alakult. Évszázadokon át feszültség uralkodott aközött a két elképzelés között, hogy az ördögűzés kizárólag a szent életű férfiak és nők, a szentek (valamint haláluk után az ereklyéik) „felségterülete”, és aközött, hogy bármely papnak joga és hatalma lehet parancsolni a démonoknak.⁴

A *Rituale Romanum* előtti, középkori, nyugat-európai exorcizmusok szövegeiről, jellegéről egyre többet tudunk az elmúlt húsz évben megjelent munkáknak köszönhetően, többek között Nancy Caciola, Florence Chave-Mahir, Julien Véronèse, Richard Kieckhefer forráscentrikus és szövegfeltáró műveinek jóvoltából.⁵ Az exorcizmus-szövegek rituális és kanonikus vonatkozásaival, liturgia- és rítustörténeti fejlődésével kapcsolatban pedig fontos összefoglalást jelentenek Francis Young könyvei.

A középkori ördögűző kéziratok módszeres feltárását Florence Chave-Mahir végezte el. 2011-ben megjelent, francia nyelvű könyvében, táblázatban, századonkénti bontásban összesítette a különböző könyvtárak állományának vizsgálata során feltárt forrásokat, a 9. századtól kezdve.⁶ Az általa összeállított lista szemlélteti az exorcizmusok jellegét, változásait, a használatuk helyét, célját, a szövegek történeti fejlődését. A feltárt források számbeli aránya utalhat a szövegek korabeli státuszára, jellegére. Az összesítésnek köszönhetően jól látható az ördögűző kézikönyv, mint önálló műfaj születésének ideje. Mindez nem jelenti azt, hogy a jövőben ne bukkanhatnának fel újabb források, amelyek segíthetnek pontosítani az exorcizmus történetéről és remélhetőleg a pragmatikai vonatkozásáról tudottakat is. Csak hogy egy aktuális példát említsek, álljon itt a British Library egy friss blogbejegyzése.⁷ A könyvtárban, 2022-ben, a Harley gyűjtemény katalógizálása során a szakemberek tüzetesebben megvizsgálták a Harley MS 2874 jelzetű kéziratot, amely 300 éve a British Library tulajdona. Kiderült, hogy a forrás tévesen volt besorolva. Megelőzőleg senkinek nem szűrt szemet, hogy egy ördögűző kéziratról van szó. Ennek az volt az oka, hogy piros tintával írt címsorát titkosírással jegyezték le: „Cpnkxratkp malkgnprum spkrkxxm.” A megfejtéssel nem bajlódhattak, mert a könyvtár gyűjteményét bemutató, 1808-ban megjelent katalógusban töredékes, 14. századi breviáriumként szerepel, pedig ezt sem a tartalma, sem a címsor nem igazolja. Ez utóbbi egy ismert titkosírási eljárást alkalmaz, amelynek során a szóban szereplő magánhangzókat nem írják le, hanem helyettük az abc-ben soron következő betűt szerepeltetik. Így a cím helyesen: *Coniuratio malignorum spirituum*. Így már világos, hogy a kézirat A *coniuratio malignorum spirituum in corporibus hominum existentium prout in Sancto Petro* című ördögűző kézikönyvnek teljes kéziratos párhuzam (másolata?), benne azokkal a rituálékkal, amelyeket a démonokat a vatikáni Szent Péter Bazilikában végeztek, hogy a megszállottakból kiűzzék a démonokat.⁸

A kéziratos ördögűző könyv, mint a formálódó tekintély eszköze

A most bemutatandó forrás keletkezési idejét figyelembe véve a továbbiakban az exorcizmus 14–15. századi történetével kapcsolatos eredményekre térek ki. Mivel ebből a korszakból kevés forrás áll rendelkezésünkre a rítusok tényleges megvalósulását illetően, ezért leginkább a praxis felé a megjelent kézikönyvek preskriptív szövegelemből, tartalmi jegyeiből indulhatunk ki. Azt megelőzőleg a legtöbb ördögűzések során egyházi benedikciókat használtak, amelyeket a házak körüli permetezésre, a démonok elleni védekezésre is alkalmaztak. Ekkor az ördögűzések rövid szövegekből álltak és hétköznapi célokat szolgálták.⁹

4 YOUNG, F. 2016. 6.

5 YOUNG, F. 2016 és 2018.

6 CHAVE-MAHIR, F. 2011. 344–348. A szerző a források lelőhelye és jelzete mellett néhány átírását és a lefontosabb állandó formulákat is közli.

7 digitalmanuscripts/2022/03/exorcism-manual.html

8 *A forrásszöveg az első nyomtatásban megjelent exorcista manuál, egy 16 oldalas ördögűző könyv. 1477-ben jelent meg először Rómában.*

9 CACIOLA, N. 2015. 237. A kártevők és paraziták távol tartására használt exorcizmusokról bővebben Catherine Chêne munkájából is tájékozódhatunk. CHÊNE, C. 1995.

Jelenlegi ismereteink szerint az első, kizárólag ördögűzéseket tartalmazó, nyugat-európai kéziratos kézikönyv szövegeit 1400 körül jegyezhetők le, latin nyelven.¹⁰ Egy önálló, liturgikus szövegegyüttest, ördögűző rítust tartalmazó kézikönyv formájában tehát a 14. század végén, 15. század elején találkozunk először olyan forrással, amelynek a célja az volt, hogy a megszállottakból kiűzze a démonokat, és ebben a formájában, mint műfajt teremtő kézikönyv, már eltért a korábbi szakramentáriumok és polificalék szövegrészeitől.¹¹ Korábban a legtöbb ördögűzés a só és víz benedikciójának rítusát használta fel, amelyet a korai egyház liturgiájából ismert.¹² A müncheni Clm 10085 kézikönyv kompilátora a római-német pontificiálé liturgiájából emelt át elemeket, de felhasznált más, önálló szövegeket is, például a IV. Luxemburgi Károlynak tulajdonított, a müncheni forrásban 1365-re datált „imádságot”. A rítusban emellett találhatóak olyan formulák is, amelyek a késő középkori démoni mágia démonidéző szövegeivel mutatnak kapcsolatot.¹³ Új fejlemény ebben a forrásban, hogy a rítust végzők (papok) számára a rítust kísérő forgatókönyvet, gesztusokat is javasol. Ilyen például a megszállott fejének megfogása bal kézzel, a jobb kéz hüvelykujjának a „páciens” szájba helyezése a démon azonosítása céljából, ami azt mutatja, hogy az egyéni karizmán túl az ördögűzést végző felkészültsége, „tisztasága” befolyásolja leginkább a rítus sikerét. A késő középkori ördögűző liturgiák a megszállottság bizonyítására és a démonok kifaggatására helyezték a hangsúlyt, megelőlegezve a kora újkor exorcisták tevékenységét.¹⁴ Ebben a korai exorcista könyvben megjelennek vernakuláris nyelvű imák is, ami a 13. század óta megfigyelhető tendencia, legalábbis a német nyelvterületen.

Az ördögűzést, az önállósult tárgyi kelléket, a könyv megszületése után a könyvhöz, mint tárgyhoz és az olvasás aktusához társították, és a rituálé szempontjából nemcsak a szavaknak volt ereje, hanem magának az írott szövegnek is. Így az ördögűzés rítusának, mint különálló „liturgikus” könyvnek a megjelenése fontos tényező. Az új könyvtípus egy új igénynek felelt meg az ördögűzés valószínűleg hosszú történetében.¹⁵ Elsősorban nem a liturgiátörténet szempontjából jelentett mérföldkövet az ördögűző manuálok születése, hanem a démonokról való gondolkodás tükrét láthatjuk bennük. Ezt követően az ördögűzés lett az egyház eszköze a „teológiai deviancia” (a mágusok, az eretnekek) problémájának kezelésére, akiket ördögsvetséggel vádoltak. Az exorcizmus rítusainak könyvbe foglalása azt is jelzi, hogy az eljárás – az egyházi tekintély megerősítésének szolgálatában – mindinkább a papi tekintély diskurzusává kezdett válni.¹⁶ A könyv mint tárgy az őt birtokló exorcista specialista tekintélyének és elismertségének kelléke lett. Florence Chave-Mahir szerint ez egy új korszak, amikor a szentek és sírhelyeik erejét az ördögűző könyv ereje váltja fel, még a nyomtatás megjelenése előtt. A kizárólag exorcizmust tartalmazó, önálló manuál felbukkanása éppen egy olyan korszakra tehető, amelyben sokféle krízis előtt állt az egyház. Jean Nieder *Formicarius* (1436–1438) az ördögi megszállottság ellenszerét az exorcistában látta, akinek a funkciója a káosz renddé alakítása, amit a vallás ellenlábasai okoztak. A *Maleus Maleficarum* pedig a boszorkányok mesterkedései egyik ellenszerének láttatta az exorcizmust. Ilyen módon az exorcizmus története szorosan összefügg a boszorkányság történetével is. A fennmaradt források alapján látható, hogy a 15. században még gyorsabb ütemben nőtt a kizárólag exorcizmust tartalmazó kézikönyvek száma¹⁷ Ezek azonban nem egy szigorú vezérfonalat jelentettek a rítus elvégzése tekintetében, hanem egy olyan segédletet, amelyből az ördögűzés kivitelezésekor meríthetett a specialista. Az ördögűzés gyakorlati mesterségnek számított, ahol a tapasztalati tanulás formálta a módszereket.

10 Az első ilyen könyvek között lehetett a müncheni Bayerische Staatsbibliothekben található forrás, amelynek jelzete Clm 10085. Ld. CHAVE-MAHIR, F. 2011 324–325. Vö. ADOLF, F. 1909. 562. Önálló forráskiadványként pedig: CHAVE-MAHIR, F. – VÉRONÈSE, J. 2015.

11 CHAVE-MAHIR, F. 2011. 313.

12 CACIOLA, N. 2003. 237.

13 Egyes formulái a *Clavicula Salomonis* című varázskönyvvel mutatnak rokonságot, ld. CHAVE-MAHIR, F. 2011. 325–336., illetve CHAVE-MAHIR, F. – VÉRONÈSE, J. 2015. Ugyanígy érdemes összevetni a Bayerische Staatsbibliothek CLM 849 jelzetű müncheni forrásával is, amelyet Richard Kieckhefer adott ki. A korabeli exorcizmusok és varázskönyvek tartalmi, formai összevetése a jövőben újabb eredményeket hozhat.

14 YOUNG, F. 2016. 77.

15 CHAVE-MAHIR, F. 2011. 313.

16 CACIOLA, N. 2003. 231. Vö. YOUNG, F. 2016. 68.

17 Florence Chave-Mahir a 13. és 14. századból három-három, míg a 15. századból már tizennégy forrást talált. Vö. CHAVE-MAHIR, F. 2011. 344–348.

A 15. századi ördögűző szövegeket szintén nagyfokú diverzitás és hibriditás jellemzi, a régi pontificalékból származó exorcizmusokat kiegészítették különböző boszorkányság, *maleficium* elleni imákkal, szentek litániáival és gyógyító receptekkel.¹⁸ Tartalmi szempontból tehát fontos karakterjegy, hogy a korábbi rítusokból átöröklött szövegek továbbra is mágikus formulákkal kontaminálódtak.¹⁹ Néhány ördögűző szövegegyüttes abból a szempontból is hibrid kompozíció, hogy az evangéliumok mellett démoni „nyelven” elhangzó formulák, kabbalisztikus-mágikus elemek is szerepeltek benne.²⁰ Richard Kieckhefer szerint a nigromancia és az ördögűző coniuratiók között éppen ezért nem húzhatunk éles határvonalat.

Több ördögűző kézikönyvben szerepel, mint ajánlás, hogy a démoni megszállott végezzen szentgyónást. A szövegek másik fontos újítása az exorcizmus scenáriójának részletes leírásában rejlik. Technikákat javasolnak a rítus sikeressége érdekében. A legtöbb kézikönyv papok vagy szerzetesek tulajdonában lehetett, és saját közösségükön belül használhatták, és a szövegből arra lehet következtetni, hogy a rítus elvégzője pap,²¹ de legalábbis diakónus lehetett. Eltérő a kutatók véleménye abban a tekintetben, hogy mennyire lehetett szabályozott az exorcizmus elvégzése ebben a korszakban. Francis Young szerint az ördögűző rítusokat a 14. században inkább még csak finomították, de nem estek szigorú egyházi ellenőrzés alá, kiváltképp, ha későbbi századok szabályzási törekvéseit vesszük figyelembe. Ezzel szemben Chave-Mahir úgy gondolja, hogy már a 15. században szigorú egyházi kontrollja volt az eljárásnak.²² Különösen izgalmas kérdéseket vet fel a szövegek laikus használata is, amiről a kora újkorból már jóval több forrás áll rendelkezésünkre.

Az exorcizmus mint gyógyító praxis

A középkorban az ördögűzés rítusának nem egyetlen és kizárólagos célja volt a démonok kiűzése.²³ Mose Sluhovsky az ördögűzőket gyógyító specialistáknak (*health practitioners*) tekinti, az ördögűzés változására pedig egy olyan specializációs folyamatként tekint, ahol a triviális, szabályozatlan eljárásokból liturgikus és ellenőrzött tevékenység lett, aminek során a gyógyító specialista egyúttal nagyobb igazságok kifürkészőjévé is vált. Sluhovsky megközelítése nem liturgia-vagy szövegtörténeti, nem is teológiai, hanem az exorcizmus társadalmi funkciójából indul ki. Eszerint a felfogás szerint az ördögűzés eljárása egy mód a széles értelemben vett gyógyítási technikák közül.²⁴ Szemléletmódjának köszönhetően az exorcizmust összekapcsolja a kora újkori medicina egyéb formáival, együtt kezelve a laikus és klerikális gyakorlatokat. Sluhovsky szintén a 14–15. századra teszi a klerikális ördögűző rítusok első átalakulását, amikor az ördögűzés a szentek karizmatikus adottságából és a szentség meghatározásának módjából rutinszerű gyógyító eljárássá vált, és ezzel a gyógyítók eszköztárának része lett, akik közül többen a mendikáns rend tagjai voltak. Míg a szentek karizmájuknál fogva úttértek ki az ördögöt és nem egy merev szabályrendszer szerint jártak el, a papok imákkal, benedikciók, átkok, fohások (latin nyelvű invokációk), formulák segítségével, strukturális keretekhez igazodva, mégis némiképp rögtönzött módon végezték az ördögűzéseket.²⁵ Kiegészülhetett a Szentírás ördögűzést tartalmazó részeivel és szentek invokációjával. A 15. század alapformulája lehetett a *Exorcizo te*²⁶ formula, amely elsőként a római Szent Péter Bazilika ördögűző rítusa kapcsán ismert.²⁷ A rítus először kéziratokban

18 YOUNG, F. 2016. 73 és 77.

19 Ld. továbbá KIECKHEFER, R. 1997. 126–153.

20 CACIOLA, N. 2003. 243.

21 CACIOLA, N. 2003. 241. A szerző olyan kézikönyvre is hoz példát, amelyben az szerepel, hogy nem felszentelt személy is használt a korban ördögűző könyvet. Amikor a szöveg olyan felhasználót emleget, aki nem pap, Caciola felveti annak lehetőségét, hogy ez esetben nem laikusokról, hanem szerzetesekről is szó lehet.

22 Az intenzitását illetően Young a kevésbé szigorú szabályzás, az egyház részéről történő „finomítások” mellett érvelt, Chave-Mahirral ellentétben. YOUNG, F. 2016. 76.

23 Emellett a késő középkorban a személyes áhítat egyik formáját az ördögűzésre emlékeztető imák alkották, mint ahogy egy 15. századi ferences szerzetes, William Turnout of Coblenz esete is mutatja. Ő a test kísértései ellen, a tisztátalan gondolatok távol tartásának céljából használta, nem pedig valós démoni megszállottság kezelésére. YOUNG, F. 2016. 80.

24 SLUHOVSKY, M. 2007. 35.

25 SLUHOVSKY, M. 2007. 64.

26 SLUHOVSKY, M. 2007. 65.

27 *Coniuratio malignorum spirituum in corporibus hominum existentium prout in Sancto Petro*. Roma, 1477–78.

terjedt, majd a 15. század utolsó évtizedében népszerű lett, 1500 előtt összesen hatszor nyomtatták ki, először 1477-ben.²⁸ A Szent Péter Bazilikának, akárcsak a modenai Szent Geminianus szentélynek és más exorcista központoknak megvolt a saját liturgiája, amelyben a patrónus erejét kérték az ördögűzés sikeres kimenetele érdekében. A különböző ismert szent helyekhez kötődő liturgiák specializálódtak, egy 15. századi firenzei kéziratban egy exhortáció található, amelyet Szent Ambrusnak tulajdonítottak. Kilépve a lokális érvényességi körből, Szent Ambrus püspök exorcizmusa (*Exorcismus beati Ambrosii archiepiscopi*) bekerült Alberto da Castello *Liber sacerdotalis*ába, amely először 1523-ban jelent meg nyomtatásban, és onnantól kezdve a 16. században legalább huszonnégyszer újabb kiadást ért meg.²⁹

Korábbi példákból szintén láthattuk, hogy a kézikönyvekben más-más szenthez, királyhoz kötődő imádság jelenhet meg. Vajon mi ennek az oka? Úgy tűnik, hogy kora újkori források alapján közelebb kerülhetünk a kérdés megválaszolásához. A lokális patrónusok, ördögűző szentek segítségével hívásán túl több ördögűző kiegészítette az írott rítusokat más, népszerű imádságokkal, amelyeket hatásosnak véltek. Az exorcizmus és a széles értelemben vett gyógyító praxis hatását fokozhatták azok az imák, amelyek olyan szenteket invokáltak, akik maguk is sikeresen küzdöttek meg a démonokkal, ahogy a modenai Don Geminario Mazzoni vallotta 1624-ben lefolyt inkvizíciós perében.³⁰

A késő középkorban és a 16. század java részében a laikus és a klerikális exorcisták egymás mellett tevékenykedtek, Sluhovsky szerint arra is volt példa, hogy a betegség diagnózisában az ördögűzést végzők orvosdoktorokkal is együttműködtek. Annak ellenére, hogy a démonológiák teológus szerzői már támadták a babonás cselekedeteket, ekkoriban még nem alkalmaztak merev szabályokat a laikus exorcisták visszaszorítására. A 16. század második felére tehető az a fordulat, hogy az egyház elkezdte kontrollálni a laikus exorcistákat, babonás, eretnek jelzővel illették őket, az ördögűzés monopolizálásának céljából. Ennek a folyamatnak az eredménye lett a standardizált rítus létrejötte 1614-ben, a *Rituale Romanum* keretein belül. Mindez nem azt jelenti, hogy a Nyugat-Európában ismert, korábban megjelent nyomtatott kézikönyvek és kéziratok egyik pillanatról a másikra a feledés homályába merültek volna. Inkább azt, hogy a könnyebb hozzáférhetőség miatt egyre szélesebb társadalmi réteg, valamint ördögűzést egyházi engedély nélkül végző papok mind több forrásból állíthatták össze rítusaikat, ahogy ezt a kora újkori inkvizíciós perek is bizonyítják.

A BSG 1352 velencei ördögűző kézikönyv bemutatása

A párizsi Sainte-Geneviève könyvtárban található forrás egy 66 főlíós pergamenre írott, latin nyelvű exorcista kézikönyv domborított bőrkötésben, rézdiszkekkel, csatokkal. Eredete 15. századi. Mérete 208×153 mm, kisebb formátumú, ebből is látszik, hogy könnyen hordozható tárgynak szánták, ahogy a legtöbb korabeli ördögűző manuált. A kötéstábla belső oldalára egy 16. századi festményt ragasztottak, amely a torinói lepel mintájára készült Krisztus arc ábrázolás. Jézus feje felett a pápai jelvények láthatóak, a kép körül, keretben elhelyezve a következő felirat olvasható: „Salve, sancta facies/ Nostrae Redemptoris,/ In qua nitet species/ Divini splendoris.”

A kézikönyvben szereplő szövegek velencei eredetűek, erre utal a 48v, 50 és 63v foliókon megjelenő vernakuláris nyelvhasználat, illetve a kézikönyvben megjelenő szentek (Milánói Szent Ambrus, Veronai Szent Zénó, Modenai Szent Geminianus), akiknek a kultusza itáliai szentélyekhez köthető. A manuálba lejegyzett ördögűző rítusok összeállítása helyi igényeket elégíthetett ki. A később betoldott, 16. századi feljegyzések (63v-64) „olasz” nyelvűek. A kézikönyv különálló részei egyértelműen azonosíthatóak, több ördögűző rituálét másoltak bele egymás után, és ezeket gyógyító receptekkel egészítették ki. A 36. főlíó verziójára a szövegek másolási idejénél később, a 16. században odakerült egy rajz, amelyen Milánói Szent Ambrus püspök látható, kezében egy nyitott könyvvel, amelyet nem maga felé tart. Ő maga a kötésborítót látja, a szöveges belívet pedig a mindenkori olvasó, illetve a rítust végző exorcista felé tartja. A *mise en abyme* (kép a képben, vagyis jelen esetben könyv a könyvben) öntükröző technikája

28 Florance Chave-Mahir a francia könyvtárak állománya alapján arra a következtetésre jutott, hogy 23 év alatt hat kiadást érhet meg. CHAVE-MAHIR, F. 2011. 328.

29 A szertartáskönyv elemzését, szövegének vizsgálatát ld. RIGHI, D. 2016.

30 SLUHOVSKY, M. 2007. 65.

azt sugallja, hogy a felhasználóra hagyományozza a rítusszöveget, átruházva rá a saját karizmáját és az írás erejét, ezzel növelve a kézikönyv segítségével elvégzett exorcizmusok sikerességét. A jelenet egy ördögűzést ábrázol, a püspök mellett egy nő és egy férfi áll, a szájukból éppen démonok repülnek ki.

A kézikönyv első része Antiókhiai Szent Cipriánhoz köthető (fol. 1-26), a XXV., LI, LIII, LVII. zsoltárok szövegével kezdődik, majd ezután következik Szent Ciprián imája („Ego Ciprianus, servus servorum Domini nostri Jesu Christi...”).³¹ Az imaszöveg után gyakorlati tudnivalók következnek az ima elmondásához a rítushoz, amelyek garantálják a sikeres rontáselhárítást. Ehhez a részhez kapcsolódik egy másik ima, könyörgés Szent Ciprián vértanú tiszteletére. A továbbiakban *maleficium*, *incantatio* ellen javasolt szövegek sorakoznak, illetőleg olyanok, amelyek célja a démonok kiűzése az emberi testből. Ebből látható, hogy a 16. században önálló imaszöveggként nyomtatott formában is terjedő Szent Ciprián ima köré a 15. században rituálé kapcsolódott.

A kézikönyv 27. foliójától következik egy másik ördögűző rituálé, amelyet Szent Ambrusnak tulajdonítottak:³² „*Incipit exorcismus compositus a [pseudo] sancto Ambrosio, Ecclesie doctore, contra spiritus malignos, ad ipsos depellendos. És inas contra omnes vexationes*”.

A 36. foliótól kezdődően olvasható a Szent Ambrusnak³³ tulajdonított exorcizmus: „In primis magister hujus operis confiteatur, videlicet: Confiteor tibi, Domine celi et terræ...” Ebben a részben utal a szöveg arra, hogy a megszállott gyónja meg bűneit, ha szükségét látják.

A 63. foliótól vernakuláris nyelvű gyógyító receptek vannak bejegyezve a kézikönyvbe, „csinálmány” („la fature”) és más dolgok kiűzésére.

Végül, a 64. foliótól jegyezték be a könyvbe Szent Zénó ördögűzését: „Hic sequitur unus alius exorcismus [pseudo] sancti Zenonis, episcopi Veronensis”, amelynek kezdete: "Exorcizo te, immune spiritus, Sathana, diabolice, vane, inimice, ebriose..."

A tartalmi-formai jegyek alapján látható, hogy a BSG 1352 forrás közelebb áll a klasszikus liturgiához, mint a mágikus jellegű kézikönyvek.³⁴

A 15. és 18. század közötti használatáról a későbbi, 16. századi bejegyzések mellett egyelőre annyit tudunk, hogy Louis-Joachim Gillet atya, a Sainte-Geneviève apatság könyvtárosa 1711. június 29-én azt jegyezte fel a borítótábla belső oldalára, hogy Houël atya juttatta el hozzá, attól a félelemtől vezérelve, hogy veszélyes tartalma miatt illetéktelenek kezébe juthat, akik visszaélhetnek vele.³⁵

Szent Ciprián imája a velencei ördögűző kézikönyvben

A szöveg tartalmi vonatkozásai és néhány szövegpárhuzama

Szent Ciprián imája a kora újkorban több imaszöveg és exorcizmus mellett megjelent, annak az újrakombináló szerkesztési elvnek megfelelően, ahogy a szöveggelkompozíciók működtek.³⁶ Egy lehetséges, észak-itáliai korabeli párhuzama szerepelhet Barraffio katalógusában.³⁷ Ezen kívül egy másik olasz nyelvű, önálló szövegváltozatról is van tudomásunk, amely Hernando Colón, Kolombusz Kristóf fiának a könyvtárában maradt fenn. Egy tízoldalas, 1512 előtt már kinyomtatott szövegről van szó, amelynek elején egy fametszet található, rajta Szent Cipriánnal, amint épp démonokat űz püspöki süvegben, palástban, bottal a kezében.³⁸

A kora újkorban az ördögűző specialisták olyan tiltott vagy javításra ítélt, teológiailag hibás imák használata miatt kerülhettek az inkvizíció elé, mint Szent Ciprián imája. Ez az imádság több hasonlóval egyetemben a 16–17.

31 Ebben a tanulmányban ezúttal csak ennek az imának az átírását közlöm. A latin kézirat átírása Bednárík György munkája.

32 Ez egy régről ismert eljárás, ahogy a római-német pontificale tanúsítja. CHAVE-MAHIR, F. 2011.

33 The *Exorcismus beati Ambrosii archiepiscopi* was also included in Alberto da Castello's *Liber sacerdotalis* of 1523.

34 Összevetését egy müncheni forrással ld. CHAVE-MAHIR, F. 2011. 331.

35 KOHLER, C. 1893. 622. (Továbbá ugyanitt: L és LIII.)

36 Vö. CACIOLA, N. 2015. 243.

37 <http://liturgicum.irht.cnrs.fr/manuscrit/608056>

38 Biblioteca Colombina, *Oratione di Sancto Cypriano Episcopo Martyre*, jelzete 14-1-10(21)

században notoriusan szerepelt az *Index Librorum Prohibitorum*okban. Az utóbbi években feltárt források alapján már nyilvánvaló, hogy vernakuláris nyelvű változatait még a 17. században is használták ördögűzések és gyógyító rítusok alkalmával.

A közvetkező két példa a velencei ördögűző könyv Szent Ciprián imájának szövegpárhuzamainak használatára vonatkozik. Ennek az imának az 1557-ben nyomtatásban, más imákkal együtt megjelent, katalán nyelvű változatát alkalmazta egy spanyol remete a Katalóniai Hercegségben, az 1640-es években feketehimlő, kézen található seb, lázas állapot gyógyítására. A vádpontokban felmerült az is, hogy a tanúvallomások szerint a gyógyító a betegségeket *maleficium* eredményének tartotta, amit a Szent Ciprián ima szövege is támogatott.³⁹

A 17. századból még egy spanyol vonatkozású példát ismerünk, amelyet valamikor 1631 és 1634 között egy navarrai pap, Cristóbal Lasterra adott közre nyomtatásban. A pap latinból fordította a szöveget, noha akkor már jó ideje Indexen volt Szent Ciprián imája. Tudjuk azonban, hogy a forrásszöveg egy 1631-ben, Pamplonában megjelent ördögűző manuálból, a *Liber exorcismorum cum adversus tempestates et daemones*ből származik.⁴⁰ Mindkét példa érzékelteti a latin nyelvű ima vernakuláris nyelveken való használatát, illetve nyomtatott változatának újabb kontextusait. A spanyol nyelvű szövegváltozat 1634-ben, egy inkvizíciós per folyamán a Madridi Birodalmi Kollégium jezsuita kalifikátorai elé került, akik egybehangzóan megállapították, hogy a szövegben hemzsegnek az anakronizmusok, több helyen pontatlan és superstíciózus részleteket tartalmaz. Azt is megjegyezték, hogy szövegbeli hibái miatt nem tulajdonítható Szent Cipriánnak.⁴¹

Az alábbiakban ismertetem a BSG Ms. 1352 imaszöveg tartalmi vázát.

1. Ciprián egyes szám első személyben Istent dicsőíti, szolgálatára ajánlja magát. Visszaemlékszik saját pogány mágikus cselekedeteire: megkötötte a felhőket, a fákat, és nem lett termés, megkötötte a juhokat, a várandós asszonyokat és a tenger halait, és meddők lettek. Ebben a részben egy kontrasztív megteréstörténet kap helyet.
2. Szent Ciprián kéri Istent, hogy oldjon fel minden általa okozott bajt.
3. Utalás a szöveg amulett jellegére: aki magánál hordja vagy felolvastatja valakivel ezt az imádságot, attól távol marad minden baj és veszedelem, három-négy mérföldnyi távolságban.
4. Áldás kérése Alphonsus presbiterre és környezetére, átok arra, aki az ellenségei közül ártani akarna neki.
5. Asszociációs lánc, a kozmikus hierarchia és képeinek tárházával, bibliai alakok és jellemző tulajdonságaik hosszas felsorolásával, amelyek Isten hatalmát érzékeltetik, rajtuk keresztül pedig az ördögűzést végző a saját erejét is pozicionálja. Védelem kérése Alphonsus presbiterre és környezetére. A megerősítés retorikai alakzatai következnek, a nevek ereje és az imádságok, Krisztus kereszten elmondott szavai által.
6. Az ördögi vagy emberi ármány, a rontás lehetséges topográfiájának, valamint a rontástárgyak hosszas listázása, natura és kultúra képeinek halmozásával és a rontás megszüntetésének kérése.
7. Kérés Istenhez, hogy szabadítsa meg Alphonsus presbiter minden bajtól (démonok kísértéseitől, gonosz szellemektől és képzelgésektől, a rossz levegőtől, a hirtelen haláltól stb.) Isten dicsőítése és a kérés megerősítése. Bibliai alakok, szentek, angyalok és a keresztre feszített Krisztus erejének hosszas listája következik, a kérés megerősítése céljából.
8. Szent Ciprián isten nevében parancsol a gonosz lelkeknek és kiátkozza őket, bibliai hasonlatok következnek a parancs erejének fokozására. (Alphonsus presbiter védelme.) Az ismétlés retorikai alakzatai.
9. A bajelhárítás kérésének újbóli megismétlése, többszöri tagadó szerkezetek formájában. (Alphonsus presbiter védelme.)
10. Kérés és könyörgés Istenhez, hogy űzze ki a tisztátalan és ellenséges lelkeket. Isten hatalmának felidézése tettei és szavai által, szekvenciaszerűen.
10. Utalás az ima amulett jellegére: ha valaki magánál hordja, sértetlen marad és munkájának eredménye, vagyona megsokszorozódik.
11. A rontás pusztításának megismétlése. Isten neveinek szerepeltetése és kérés, hogy legyenek Alphonsus presbiter segítségére.

39 A gyógyító rítus lefolyása és a használt szövegek leírását egy inkvizíciós per segítségével végeztem el. Részletesen ld. SMID B. 2018. 318–321.

40 A forrást Javier Itúrbide Díaz adta közre, ld. SMID B. 2018. 307–308.

41 ITÚRBIDE DÍAZ, J. 2010. 343.

12. Kérés a bajok elhárítására Jézus ereje által.

Egy litánia elmondása után pedig egy újabb ima, könyörgés következik Szent Cipriánhoz, amelynek a végén Isten nevében újbóli parancs következik a rontás és a gonosz lelkek lakatlan helyre küldésére, illetve a beteg, possessio alól felszabadítandó testrészeinek listázása.

Ahogy látjuk, Szent Ciprián az isteni rend és irányítás kiterjesztésének képeivel távolítja el a rontás minden formáját az imaszövegben. De az imaszöveg a rontás, a baj, a gonosz távoltartásának egyéni útját is igéri, többször szerepel benne, hogy amulettként működik.

Ahogy a korábbi századokban a szentek sírhelye és ereklyéi voltak a csoda forrásai, eszerint a szöveg szerint a nekik tulajdonított imák és azok leírt, tárgyiasult változata, szövege apotropaikus személyes felszereléseként, amulettként öltött formát. Ez a személyes, Szent Ciprián alakjához kötődő erő demokratizálódott és popularizálódott a másolatok, illetve még inkább a nyomtatott ima önálló szöveggé váló terjedésével a kora újkorban, mint a gyógyítást és a baj távoltartását elősegítő, személyes eszköztár egyik eleme, amihez sem írás-, sem olvasástudásra nem volt már szükség. Ezzel egy időben pedig – ahogy spanyol és katalán inkvizíciós perekből tudjuk - az alsópapság ördögűzés és gyógyítás céljából használta, tiltott mivolta ellenére, olyan esetekben is, amikor erre mint specialista nem volt felhatalmazva.

Szent Ciprián imájának magyarra fordított változata a párizsi BSG Ms. 1352 kézikönyvből⁴²

Az Atya + a Fiú + és a Szentlélek + nevében, Amen.

És kezdje el a Szent Cipriánról szóló beszédet, Jézus nevében.

Én, Ciprián, a mi Urunk, Jézus Krisztus szolgáinak szolgája gondolkodásomat és emlékezetemet a nagy és magasságos Istennek szenteltem, és kértem őt, mondván: Istenem, Te nagy és erősséges, mindenható Isten, ki a nagy fényességben lakozol, és aki régtől fogva szent és dicséretre méltó vagy; Uram, Te láttad gonoszságomat és az igaztalanságokat, melyekben elmerültem én, a Te szolgád. Az ördög hatalma alatt voltam, és nem ismertem szent nevedet. Ezért aztán abban az időben én, Ciprián megkötöttem a felhőket, és nem hullott eső a föld színére, és a föld nem hozott termést. Megkötöttem a fákat, és a fák nem termettek gyümölcsöt. A juhnyájakat is felkerestem, és azok tüstént meddővé váltak. A várandós asszonyokra is kötést tettem, és ők nem tudtak szülni. Megkötöttem a tenger halait, [2.v.] és azok nem folytatták útjukat a tengeren az én nagy gonoszságom és bűneim miatt. Mindezeket cselekedtem. Most azonban, Uram, Jézus Krisztus, megismertem és szeretem szent nevedet; és hatalmas gonoszságomból a te szolgálatodra és a te szeretetedre tértem teljes szívemből, teljes lelkemből és teljes erőmből. Ezért kérve kérek téged, Istenem, hogy parancsolj velem szeretetedben és szolgálatodban – mert Te vagy a Magasságos Atya egyedüli igéje. És azt is kérem tőled Uram, Istenem, hogy törd szét a felhők bilincseit; oldozd fel őket, és hulljon eső a föld színére, és a föld hozzon termést, a fák teremjék meg gyümölcsüket; az asszonyok szüljék meg makulátlan gyermeküket, és a gyermekek szívják az anyjuk tejt; és szabaduljanak fel a tenger halai és a vizekben mozgó élőlények, az összes folyó és az ég madarai; a források és minden, ami bennük lakozik; szabaduljanak meg minden kötéstől a Te szent neved miatt, távozzon tőlük minden rossz és veszedelem, a tisztátalan szellemek⁴³ pedig ne maradjanak sem mellettük, sem azon emberek mellett, akik ezt az írást magukkal hordják. Amen. Aki ezt az írást vagy ezt az imádságot magával hordja, vagy felolvastatja magának, attól távozzon minden rossz és minden

42 Az imádság átírásáért és fordításáért Bednárík Györgynek tartozom köszönettel. A lábjegyzetek esetében külön feltüntettem, amikor a fordító fűzött magyarázatot a szöveghez. Néhány általános megjegyzést szeretnék tenni a fordítással kapcsolatban: az eredeti forrásban pirossal írt címsorok a magyar változatban kurzívan szedve szerepelnek. A mondathatárok a könnyebb értelmezhetőség érdekében a magyar nyelv természetes tagolását követik, ezért előfordul, hogy két vagy több – eredetileg különálló mondat – összevonva szerepel. Az összevont mondatokat pontosvessző választja el egymástól a fordításban. A személynevek a magyar helyesírásnak megfelelően a fordításban nagy kezdőbetűvel olvashatóak. Nagy gonddal ügyeltünk a szakterminológia fordítására, a szóhasználat következetességére és annak transzparens mivoltára. Így ott, ahol szükségét láttuk, lábjegyzetben közöljük a latin szókapcsolatot. A foliók száma szögletes zárójelben található, az olvashatatlan részeket üres szögletes zárójel jelzi, ahogy a nehezen olvasható szavak szintén szögletes zárójelbe kerültek.

43 *Spiritus immundi*. A spiritus szó fordításakor következetesen a szellem szót használjuk a magyar változatban.

csinálmány⁴⁴: minden érzékszervétől, a testétől és személyétől, állataitól, tulajdonától és minden dolgától; munkái pedig végződjenek jól, Amen. És Te, Uram, Istenem, őrizzed szolgádat, Alphonsus presbytert⁴⁵, valamint a helyet, ahol ezt a coniuratiót felolvassák majd és körös-körül három-négy mérföldnyi⁴⁶ távolságban – az ördög minden csinálmányától és hatalmától, minden gonosz cselekedettől és ellenségtől, minden kötéstől és az ártó szemektől, a csalárd nyelvektől, minden bajtól és a gonosz szellem uralmától a Te nagy és szent neved által, [3.r.] melyet az égben és a földön dicsőítenek. És pecsételd meg ezt a könyvet Emanuel által, ami azt jelenti, „Velünk az Isten”. Amen. És amiként megnyílt a szikla és víz fakadt belőle, melyből ittak Izrael fiai, s az Úr szolgálói, Mózes és Áron által megszabadította őket az egyiptomiak szolgaságából; úgy, mindenható Úristen, helyezd áldással teli jobbodat szolgád, Alphonsus presbyter és az ő lakóhelye fölé, és töltsd el őt szent áldásoddal! És amiként a világ kezdetekor Ádámot és Évát a Paradicsomba helyezted, és egy nagy folyamot alkottál ott, amelyből aztán négy folyamot fakasztottál, melyek a Gyon, Fison, Tigris és Eufrátesz, hogy rendelésed szerint azok az egész világot öntözzék, aminek senki sem képes ellenszegülni, sem gátolni mindezt; ugyanúgy se ördögök, se tisztátalan szellemek, se kötés, se csinálmány, se ártó szemek vagy nyelvek, se semmilyen ellenség ne tudjon ártani Alphonsus presbyternek, sem pedig lakóhelyének, melyet ma feloldozok. És távozzon tőle minden baj, az ördögnek minden hatalma és gonosz cselekedete és minden ellenség. És ne legyen képes ártani neki a hetvenkét nyelv.⁴⁷ És ha az ellenségei közül valaki ártani akarna neki, akkor az legyen átkozott, közösítették ki, és essen anatóma⁴⁸ alá minden társával együtt, akik Alphonsus presbytert az erényben, vagy bármilyen munkájában gátolják. És Te, Uram, Istenem, igazgasd az útját, gondoskodj a személyéről, erejéről, munkáiról és minden javairól, az élő Isten angyalainak és a Szentléleknek a hatalma által; a 76⁴⁹ angyal hatalma által, akik leszálltak a kerubok országába; a kerubok és szeráfok által, akik folytonosan dicséretet mondanak a magasságos és élő Isten trónusa körül, [3.v.] mert dicsőítés és imádás illeti őt. Oldozd fel az Isten szolgáját, Alphonsus presbytert és a helyet, ahol lakik, hogy ne jelenjen meg neki semmiféle fantazma⁵⁰ vagy ördögi képmás. Az ördög és az ártó szellemek⁵¹ legyenek átkozottak, közösítettessenek ki és essenek anatóma alá; és minden hatalmuk legyen kiközösítve az apostolfejedelem, Simon Péter által; az égiek szózata⁵² által; a szentek könyörgése által; a próféták szavainak beteljesedése által; a zarándokok alázatossága által; Ádám jeles volta által; Ábel áldozata által; Seth szelídsége által; Amos jeles volta által; Kainán⁵³ tisztasága által; Raphael jósága által; Énok áldozata által; Matuzsalem jóindulata által; Noé megszabadítása által; Sen⁵⁴ születése által; Izsák áldozata által, melyet Istennek adott, de Isten az angyala által megmentette őt; Melkizedek⁵⁵ engedelmissége és istenfélelme által; Jákob patriarcha

44 A *csinálmány* szót kártevés, rontás értelemben használjuk. A továbbiakban minden esetben így járunk el, amikor latin vagy újlatin nyelvekben a *factura* kifejezésből származó szóalakok szerepelnek a szövegben.

45 Ennek az imaváltozat másolása idején aktuális lehetett ez az áldáskérés, valószínűleg egy valóban megtörtént, személyre szóló ördögűzés emlékét őrzi. A későbbi katalán és a spanyol változatokban természetesen nem szerepel Alphonsus presbiter neve.

46 Hozzávetőlegesen 4,5-6 kilométernyi távolságban. (A fordító megjegyzése.)

47 A hagyomány szerint ennyi a Noé három fiától származó nyelvek száma, de itt valószínűleg démonokról van szó. (A fordító megjegyzése.) A hetvenkét nyelv utalhat a *Clavicula Salomonis* című mágikus könyvből ismert 72 démonra is, amelyeknek nevét és képességeit ez a pszeudoepigráfikus grimoire részletezi. Itáliában ez volt a legelterjedtebb mágikus könyv, eredete feltételezhetően 14–15. századi Itáliából származik. (Részletesebben ld. DAVIES, O. 54–55.)

48 Az anatóma a római katolikus egyház által alkalmazott egyházi átok, kiátkozás, amellyel akár egy uralkodót vagy egy egész birodalmat kizártak a hívők közösségéből és az egyház minden szolgáltatásából.

49 A számnak bizonyosan szimbolikus jelentése van. (A fordító megjegyzése.)

50 A szöveg terminológiai hűségének érdekében a képzelgés helyett a fantazma szót szerepeltetjük a magyar fordításban.

51 „...maligni spiritus”.

52 Per orationem sublimum.

53 A szöveg valószínűleg az Ádám nemzetségéből származó Kainánra utal. (Teremtés könyve, 5. fejezet.) (A fordító észrevétele.)

54 A latin változatban szó végi n szerepel, elképzelhető, hogy ez a szóalak Seme, Noé fiára utal, aki tisztességtudó viselkedéséért atyja áldását kapta a Bibliában. (Teremtés könyve.)

55 Melkizedek vagy Melkisédek (az igazság királya) Sálem királya, a Magasságos Isten (Él-Eljon papja a Bibliában, a Teremtés könyvében. Jézus előképe, nemcsak a kenyér és a bor motívuma miatt, hanem a Pálnak tulajdonított okfejtés (Zsid) nyomán is. Eszerint időtlen főpapi méltósága megelőzi és felülmúlja az Ábrahám leszármazottaira, Lévire és Áronra visszavezethető papi szerepet. A midrásirodalom szerint Melkizedek maga Sém volt, és ő tanította meg távoli utódát a papi teendők ellátására, valamint

által; József kötelékei és jeles volta által; Jób szavainak beteljesülése által; Mózes alázatossága és szavainak beteljesülése által; Jozafát dicsőítése által; Aron istenfélelme által; Sevas (?) könyörgései által; Dávid zoltárai által; Izaiás jövendölése által; Jeremiás siralmi által; Zakariás könyörgései által; a próféták próféciai által; a szentek által, akik Istent dicsérve nem aludtak; a feneketlen mélység által; a mennydörgés hangja által; az istenség ragyogása által; az evangelisták nyelve által; az angyalok szava által; a csipkebokor által, melyet látott Mózes; a felhőoszlop által; az éjszakában lángoló tűz fénye által; az apostolok beszédei által; a mi Urunk, Jézus Krisztus születése által; az ő megkeresztelkedése által; és az Atya szava által, aki mennydörgés közepette így szólt az égből:

„Ez az én szeretett fiam, akiben kedvem telik. Őt hallgassátok!” Óáltala, aki a vizet borrá változtatta; óáltala, aki ötezer embert [4.r.] lakott jól a pusztában; óáltala, aki feltámasztotta az özvegy fiát és a sírban nyugvó Lázárt; óáltala, aki lecsendesítette a tengert; aki parancsolt a szélnek, hogy az elálljon, és a szél elállt, ő pedig a vízen járt; óáltala, aki megáldotta a tanítványaival elköltött vacsorát; óáltala, akit keresztre feszítettek és eltemettek, és aki harmadnapra feltámadt; az ő szenvedése és feltámadása által; az ezerszer ezernyi angyal által, akik őt körülvéve szálltak fel a mennybe; az apostolokra kiáradó Szentlélek által; a zarándokok [...] ⁵⁶ által; mindazok által, akik félik az Istent. Óáltala, aki mindent alkotott, és minden alkotása által. Szüntess meg minden csinálmányt, minden kötést, minden rontást és ígézetet ⁵⁷, amelyek szolgálják, Alphonsus presbyter ellen tettek, vagy tesznek majd; véd meg azt a helyet, körös-körül 3-4 mérföldnyi távolságban, ahol ez az írás van. És se az átkozott ördögöknek, se a ártó szellemeknek ne legyen hatalmuk ártani vagy ellenszegülni az Isten szolgájának, Alphonsus presbyternek, sem pedig a helynek, ahol lakik. A nevek ereje és az imádságok által, melyek ebben a könyvben le vannak írva az Isten [...]re], aki mindent alkotott. Krisztusnak a kereszten elmondott szavai által: + Atyám, bocsáss meg azoknak, akik keresztre feszítenek, mert nem tudják, mit cselekszenek! + Ma velem leszel a Paradicsomban. + Asszony, íme a fiad. + Íme, a te anyád. + Éli, Éli, lámá szabaktáni, ami annyit tesz: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?” + Szomjazom. + Beteljesedett. + Atyám, kezembe ajánlom lelkemet. + És az élő Isten által, akit imádás és dicsőítés illet; az Atya és a Fiú [4.v.] és a Szentlélek által.

Minden kötés és minden ördögi vagy emberi ⁵⁸ csinálmány, legyen vagy készítsék majd bár aranyból, akár ezüsből; rézből, vagy vasból, ólomból, vagy bádogból, vagy akármilyen féméből; viaszból, vagy fából, agyagból, vagy földből, vagy füvek gyökeréből; vagy bármiből, – a Mindenható Isten ereje által távozzanak ezek az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől és az ő lakóhelyétől. Továbbá, ha bármilyen csinálmány valamely halottnak bármilyen szövetéből készült; pamutból, gyapjúból, vagy csontból, esetleg egy halott ember csontjából; négy lábú állatoknak, madaraknak, vagy halaknak a csontjából, akkor szűnjenek meg mindezek. És legyen, legyenek vagy rejtőzzenek majd akár könyvben, akár szűz lapon, fában, vagy bármilyen fűben; szavakban, képeken, vagy szobrokban, kövekben, vagy bármiféle állatban a csinálmányok vagy ígézetek, szűnjenek meg! És ha bármiféle csinálmány van a tűzben, vagy a levegőben, a vízben vagy a földben; agyagedényében, vagy konkoly [...] ⁵⁹ vagy zsidók, pogányok vagy keresztények, gigászok vagy nem gigászok, vagy bármely férfi és nő sírjában; akár hegyen, akár völgyben, akár síkságon, akár tengeren; forrásvízben vagy azon kívül, hálóban vagy azon kívül, vagy bármiféle vízben vagy földben; a háznak vagy

átadta neki a bőrruhákat, amelyeket még Isten készített a Paradicsomban Ádám és Éva számára, hogy elfedjék meztelenségüket. (TÓTFALUSI István 2014. 49.)

56 A latin eredetiben nehezen értelmezhető szókapcsolat áll: „per con[s]trictionem peregrinorum”, ezért a magyar változatban csak a zarándokok szót szerepeltetjük. Egy későbbi, 1557-es, katalán imaváltozatban a birtokos szerkezetben a „humilitat” szó áll, egy 17. századi nyomtatványban pedig nem szerepel. Ennek oka nemcsak az lehet, hogy egy elírás következtében új értelmezést nyert a szövegrész, hanem az, hogy más-más változatot használtak a későbbi másolók/ nyomdászok. Egyelőre a jelentés felfejtését nem segítették a későbbi variánsok.

57 „Omnia malefitia et incantationes”.

58 Férfi értelemben használt szó, a latin forrásszövegben „omnes facturae diabolorum et virosum” áll.

59 A *zizania* a görög *zizanon* (ζιζάνιον) szó többesszámú alakja, jelentése vadrizs, amelynek fordítási hagyományára érdemes röviden kitérni. A szövegben innentől kezdve néhány ellentétpárba helyezett szó található, ennek tudatában nyerhet értelmet. A *zizanium* szó használatával kapcsolatban idekíváncozik, hogy megtalálható Szent Jeromons, Szent Ágoston és több keresztény szerző művében a 4. századtól. A vonatkozó passzusokban a növény mindig olyan metaforák alkotórésze, amely valamilyen negatív emberi tulajdonságot (irigység), illetőleg a rossz és a jó szembenállását fejezte ki. Magyar fordításokban a búzába keveredett „vadrizs” a konkoly szóval jelenik meg. Erre való tekintettel itt is ezt a megoldást javaslom, noha valószínű, hogy egy korábbi szövegváltozat rosszul másolt részéről van szó.

barlangnak bejárata alatt vagy bejáratánál, szűnjenek meg mindezek az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől és a lakóhelyétől. És ha van egy vagy több, bármiféle kötés, bármilyen csinálmány vagy ígézet akár keletről, akár nyugatról, délről vagy északról; akár tetőn, akár ágyban, a polyva közt vagy a vánkoson, vagy bármiféle más dologban; belső vagy külső falban, [5.r.] földben vagy hordóban, házban vagy barlangban, fent vagy lent. És ha van vagy vannak ilyenek ruhában vagy szántóföldön, fán vagy veremben, kenyérben vagy borban, gyümölcsben vagy sajtban, vagy bármiféle más ételben-italban; kútban, vagy lent, a mélyben, tenger fenekén vagy szigeten, magányos vagy nem magányos sírokban; és ha van vagy vannak ilyenek a pusztaságban, vagy az utak találkozásánál, vagy egy fémből, kőből, fából vagy bármiféle anyagból készült szoborba zárva; és ha van vagy vannak ilyenek testrészek határán, vagy bármi egyéb helyen, akkor múljanak mindezen ördögi praktikák az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől és lakóhelyétől. És Te, Uram, Istenem, szabadítsd meg őt minden rossztól, a démonok kísértéseitől, az ártó szellemektől és fantazmáktól, kardtól és minden ártalmas vagy halálos fegyvertől, minden ártalmas vagy halálos méregtől, minden fondorlattól⁶⁰ és ragálytól, a dögvészes és mérgező levegőtől; a hirtelen haláltól és minden rossz haláltól; minden ártalmas képzelgéstől, akárhogy is jelenik meg most vagy ezután; a hüvelyes növények, a magvak vagy bármi más hordozta csinálmánytól, akárhogy is jelennek meg most vagy ezután; és minden kötéstől, az ártó szemektől és bármiféle álnokságtól és minden ellenségétől, Amen. Isten megnevezései által: Ő Ábrahám istene, Izsák istene és Jákob istene, a nagy király, kit dicsőítenek az égben és a földön. Múljanak mindezen ördögi mesterkedések az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől és a lakóhelyétől, Amen. És nyissa meg neked az Isten az ő szeretetének kapuit minden élő, minden szent és minden angyal színe előtt; [5.v.] Mihály, Gábrriel és Rafael színe előtt; az uralkodói és fejedelmi trónusok színe előtt; a mennyei királyság minden hatalmas és erényes szentjének színe előtt; a szent szellemek, a kerubok és szeráfok karának színe előtt; és minden angyal és arkangyal színe előtt. Keresztelő Szent János által; minden pátriárka és próféta által; a tizenkét apostol – Péter és Pál, András, Jakab, Fülöp, Jakab, János, Bertalan, Tamás, Máté, Simon, Tádé és Barnabás – imái által⁶¹; a négy evangélista – Máté, Márk, Lukács, János – imái által; a szent vértanúk – István, Linus, Cletus, Kelemen, Alexander, Sixtus, Cornelius, Ciprián, Lőrinc, Vince, Krizogon, János és Pál, Kozma és Damján, Leó, Donát és György, Anasztáz, Theodor, Chrispinus, Kristóf, Dionysius, Hyppolit, Fábrián és Sebestyén, és minden társuk, továbbá valamennyi szent vértanú – imái által; a szent hitvallók – Miklós, Szilveszter, Zénó, Hilarius, Márton, Briccius, Gergely, Ágoston, Jeromos, Ambrus, Benedek, Columbanus, Lénárd, Mór, Alex, Balázs, Pál, Antal, Domonkos, Ferenc, Éliás, Julianus, Brandanus és minden szent hitvalló – imái által; a szent szüzek – a Boldogságos Szűz Mária, Mária Magdolna, az egyiptomi Mária, Perpetua, Felicitas, Ágota, Lucia, Ágnes, Cecilia, Benedicta, Katalin, Dorottya, Anasztázia, Eulália, Eugénia, Skolasztika, Krisztina, Barbara, Margit, Julianna, Olivia, Tekla, Zsuzsanna és minden szent szűz – imái által; [6.r.] a keresztre feszített szent győztes által, aki megváltotta az emberi fajt a sötétség hatalmától; minden szent nevek és ima által, amelyek ebben a könyvben le vannak írva.

Az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől és a lakóhelyétől, múljon el minden csinálmány, kötés, ártó tekintet és ördögi mesterkedés. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, Amen. Parancsolok⁶² a gonosz szellemeknek az élő Isten nevében; az Ő hatalma által, akinek nincsen sem kezdete, sem vége; aki a felhőkön jár, és a szelek szárnyán száll; az angyalok által, akik színe előtt állnak, és akiknek az arca el van fedve, hogy ne lássák a Magasságos Isten ragyogását és a tüzes villámot, melyben az Ő orcája előtt elhamvad minden gonosz lélek az Isten erejétől; Tőle, aki isten az istenek fölött, és úr az uralkodók fölött. Parancsolok nektek és kiűzlek benneteket, ellent mondok nektek, gonosz szellemek az élő Isten nevei által és minden előbb leírtak által, amit ez a könyv tartalmaz: hogy ezután ne legyen hatalmatok az Úr szolgálója, Alphonsus presbyter fölött, sem pedig a lakóhelye fölött. Ne tudjatok ártani se nappal, se éjjel; se ébrenlétében, se álmában; se álltában, se jártában; sem, amikor eszik, vagy iszik; se újhoid, se telihoid idején, és az év egyetlen órájában sem, se nappal, se éjjel.

60 A latin *insidia* szó jelentése titkos vagy leplezett csapda, csel, fondorlat, megtévesztés, amelynek célja egy vagy több ember anyagi vagy erkölcsi megkárosítása vagy hatalom alá vonása.

61 Pállal együtt összesen tizenhárom személyt sorol fel a forrás. A ciprusi származású Barnabást, aki Pál misszionáriusa volt, nem Jézus választotta közvetlenül. (A fordító megjegyzése.) Alexandriai Kelemennél és Caesariaei Euszébiosznál olvasható, hogy az Antiókiában missziós tevékenységet folytató Barnabás a tanítványok egyike volt. Terítéseinek területe egybeesik Szent Ciprián életének helyszínével.

62 „*Coniuro malignos spiritus per nomen dei vivi...*” Vö. a Pontificiale Romano-Germanicum (PRG) megfelelő részeivel.

És azok fölött a nők és férfiak fölött se legyen hatalmatok, akik olyan házban tartózkodnak, ahol ez az írás ott van. És ahogyan kialudt a tűz, és nem égette el a három fiút, Sidrákot, Misákot és Abednégót,⁶³ úgy ne boldoguljanak a gonosz szellemek, sem a kötések, sem a csinálmányok, sem az ártó szemek, sem a csalárd nyelvek, sem az ellenségek Isten szolgája, Alphonsus presbyter ellen és azon hely ellen, ahol ezt az írást [6.v.] olvassák, Amen. És ahogyan Dávid próféta legyőzte Góliátot, úgy legyetek legyőzve ti is, tisztátalan lelkek, és meneküljtek az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől és ettől a helytől, Amen. És szálljon rátok, gonosz szellemek, akik ilyeneket tesztetek, minden kötés és ígézet, minden rossz és rontás és minden csinálmány, hogy a mindenható Isten elpusztítson és a külső sötétségre⁶⁴ vessen ki benneteket az angyalai és minden dicsőítője által. A Sinai hegyén Mennydörgőnek a szavai által; és Óáltala, aki szólt Mózeshez és Dávidhoz, és megszabadította Izrael fiait; az Isten ereje és minden csodája által; a tej által, amellyel az Istenanya táplálta egyszülött fiát, a mindenség alkotóját; az angyalok és arkangyalok, Mihály, Gábiel és Raphael által; Tóbiás, + Adonai, Tetragrammaton⁶⁵, Ariel, Uriel és Barakhiel⁶⁶ által; a kerubok és szeráfok, minden angyal és arkangyal által; az ég hatalma és uralma által; a három ifjú, Ananiás, Azariás és Misáel⁶⁷ imája által, akiket a tüzes kemencébe raktak, de még csak egy hajszáluk sem perzselődött meg, mert az Úr angyala velük volt, és megszabadította őket; az Isten szentjeinek, férfiaknak és nőknek imái és érdemei által; nyerjen feloldozást az Isten szolgája, Alphonsus presbyter és a lakóhelye minden kötéstől, csinálmánytól és minden rossztól, Amen. A szolgálat által, amellyel az Isten egyházában minden nap ünnepeljük a Mi Urunk Jézus Krisztust; és a Mi Urunk Jézus Krisztus vére által, amely a Golgota keresztnél kifolyt; Keresztelő Szent János hite által; az összes angyalok és arkangyalok, a szentek: férfiak és nők által; Dávid király koronája által; a mártírok vére által; a Magasságos Isten trónusa által; az Isten tizenkét [7.r.] apostola és négy evangélistája által; legyen feloldozva minden kötés, csinálmány és minden rossz alól az Isten szolgája, Alphonsus presbyter és a lakóhelye, Amen. Nyissa meg számára az Úr az ő irgalmasságának ajtaját, Amen. És adja meg neki, hogy kedves legyen minden ember, a férfiak és az asszonyok előtt, Amen. És ne tudjanak ártani neki se a gonosz szellemek, se a hetvenkét nyelv. És ne legyen hatalma felette sem ördögnek, sem kötésnek, sem csinálmánynak, sem ígézetnek, sem a gonosz szellemeknek, sem az álnok nyelvnek, sem a rosszakaratú embernek, sem bármiféle lelki vagy testi ellenségnek – egyiknek se legyen hatalma ahhoz, hogy ártsen, vagy ellenszegüljön az Isten szolgájának, Alphonsus presbyternek és az ő lakóhelyének. Kérünk téged, Mindenható Atyaisten, hogy a mai napon szabadítsd meg őt az elmondottak által, és Alphonsus presbyter, az Isten szolgája a Magasságos [Istennek] és ezen ima erejéből nyerjen hatalmat és erőt, hogy mindenhol kiűzze a tisztátalan és ellenséges lelkeket, és hogy szétszakítsa, feloldjon és megszüntessen minden szemfényvesztést, csinálmányt, ígézetet és minden kötést, rontást és rosszat.

Az Isten szava által, aki így szólt: „Ádám, Ádám, hol vagy?” És azon hatalom által, mely kétfelé osztotta a Vörös-tengert, és Izrael fiai száraz lábbal tudtak átkelni; és Jézus szava által, mellyel kihívta Lázárt a sírból: „Lázár, jöjj elő!” Krisztus feltámadása által és az Isten hatalma által, mellyel talpra állította a beteget, mondván neki: „Fogd ágyadat és járj, menj haza, és többé ne vétezz!” – ez az ember már 38 éve viselte betegségét. És Óáltala, aki megnyitotta az eget, és eső hullott a földre, az pedig megtermette gyümölcsét; és Éliás próféta hite által; József alázatossága által; és Óáltala, aki leszállt az égből, és [7.v.] [elmosódott szövegrész]; legyen feloldozva az Isten szolgája, Alphonsus presbyter és az ő lakóhelye. Aki ezt a könyvet olvassa, magával hordja, vagy a házában tartja, az mindenütt sértetlen marad: és minden dolga, tulajdona, munkájának eredménye és vagyona megsokszorozódik. Írva vagyon: „Ég és föld elmúlnak, de az én ígéim el nem múlnak, hanem mindörökké megmaradnak.” Akik pedig gonosz szavakat szólnak, vagy csinálmányt tesznek az Isten szolgája, Alphonsus presbyter kárára és a lakóhelye ellen, azokat

63 Ld. Dán 3: 14–18.

64 Vö. Mt 22: 13. A királyi menyegző történetében található párhuzam a szókapcsolatra: „Akkor a király ezt mondta szolgáinak: Kötözzétek meg kezét-lábát, és vessétek ki a külső sötétségre, ott lesz majd sírás és fogcsikorgatás.”

65 A Tetragrammaton Isten négy betűből álló nevére, Jahvéra, Jehovára (JHVH) vonatkozik, ugyanígy Adonai is Isten megnevezésének egy formája. A Tetragrammatont, írott formában, amulettként, ráolvasásokban a láz több formájának gyógyítására is használták a reneszánsz Itáliában. LECOUTEUX, C. 2015. 314.

66 Arkangyalok.

67 Sidrák, Misák és Abdenego névváltozatai, ld. a korábbi hivatkozást.

pusztítsa el, ahogyan elpusztította Madiánt⁶⁸ és Siserát⁶⁹ a Kisón hegyipatakánál, vagy a Kedronnál. És pusztuljon minden csinálmány, minden gonosz cselekedet, amit tettek, vagy tenni fognak az Isten szolgája, Alphonsus presbyter ellen, vagy a lakóhelye ellen, Amen. A Magasságos Isten, Emmanuel – ami azt jelenti, velünk az Isten – hatalma által, Amen. Az Úr, Eloí, Saddai, Adonai, Sabaoth, Tetragrammaton – ezek a Magasságos Élő Isten nevei, melyek legyenek az Isten szolgájának, Alphonsus presbyternek segítségére, oltalmára, védelmére és megszabadítására, Amen. És kérjük a Mi Urunk Jézus Krisztus által, a Boldogságos Szűzanya által, az összes szentek által, az Isten angyalai és arkangyalai által, hogy távozzon az Isten szolgájától, Alphonsus presbytertől minden baj, minden ördögi kísértés és gonosz szellem, minden ártó szem és álnok nyelv, minden ellenfél vagy ellenség; és semmilyen háborgatás ne tudjon se ártani, se szembeszegülni az Isten szolgájával, Alphonsus presbyterrel és a lakóhelyének – az Isten szentjei, az angyalok és az arkangyalok érdemei és imái által; a Mi Urunk Jézus Krisztus ereje által, aki az Atyaistennel együtt él és uralkodik a Szentlélekkel egységben, Isten mindörökkön örökké, Amen.

Ezután el kell mondani a litániát, ahogy a 46. lapon írva van. [8.r.]

Imádság Szent Ciprián vértanú tiszteletére

Isten, aki Boldog Ciprián mártírt a vértanúság dicsőségére érdemesítetted! Engedd kegyesen, hogy őáltala mi is érdemesek legyünk arra, hogy minden jót megadjon nekünk, és minden rosszat elűzzön tőlünk. „Jézus pedig áthaladt közöttük, és egyikük sem emelt rá kezét.” + Krisztus győz. + Bevégeztetett. A fáraó szíve bevégeztetett. + Krisztus uralkodik. + Bevégeztetett. A fáraó szíve bevégeztetett. + Krisztus parancsol. + Bevégeztetett. A fáraó szíve bevégeztetett.

Könyörgés

Mindenható örök Isten, aki egyszülött Fiadnak, a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent szenvedése által az egész emberi nemet kiszabadítottad az ördög kezéből és hatalmából, és aki a keresztfán kimondtad a szent szót, hogy „Bevégeztetett”, és ekkor bevégeztetett a démonok minden cselvetése és hatalma – Uram, a te irgalmad és kegyességed által méltóztassál bevégezni, széttörni és megszüntetni minden múltbeli és majdani csinálmányt, mely az Isten szolgája, Alphonsus presbyter ellen és a lakóhelye ellen van. Űzz el tőle minden rontást, méltóztassál őt mindenütt megvédeni és megoltalmazni minden gonosz fantazmától, az ártó szemektől, a rossz levegőtől, az álnok nyelvektől s a lelket és a testet fenyegető minden veszedelemtől. Add, hogy mindig megmaradjon a szentségben, az üdvösségben és a Te szeretetedben. Aki élsz és uralkodol, Isten mindörökkön örökké, Amen.

Könyörgés

Mindenható Isten, az emberi nem teremtője és megváltója, aki szent kezeddel a saját képedre és hasonlatosságodra alkottad az embert, isteni trónusodról tekints kegyesen szolgádra, Alphonsus presbyterre és a lakóhelyére. [8.v.] A hazug és gonosz szellem igyekszik mindent legyűrni, s az igazi ellenfél, az ősi ellenség a csalás és megtévesztés tudományával repdes körbe, az emberi ítélőképességet kábultsággal megbénítja, a rémülettel összezavarja, a félelemmel és a háborgó aggodalommal nyugtalanítja. Mindenható Isten, üzd el és törd szét ennek a gonosz léleknek a hatalmát, az ármánykodásait, az ártó szemeket, a rossz levegőt, a hazug nyelveket, és enyészzenek el az ő álnok cselvetései. Az Atya + a Fiú + és a Szentlélek + nevében, Amen.

Könyörgés

Mindenható Isten, a Mi Urunk Jézus Krisztus Atyja és az emberi nem Megváltója; egyszülött Fiadat elküldted az égből a földre, hogy minket a tévelygéstől visszatartsd, és az igaz Atyaistent nekünk megmutassa, emlékezzél szavadra: „Tudjátok meg népek, hogy nincsen más Isten, mint a szétválaszthatatlan Szentháromság.” És igaz a Te ígéreted és a szó, mely ajkadról jön: „Bizony, mondom nektek, hogy a nevemben kiűzik majd a démonokat, és új nyelveken beszélnek; kezükbe veszik a kígyókat, és ha halálos az, amit ittak, nem árt majd nekik; kezüket a betegek helyezik, és azok meggyógyulnak. Ezért kérek Téged, Mindenható Isten, a Mi Urunk Jézus Krisztus Atyja –

68 Bírák könyve 6-7. (A fordító megjegyzése.)

69 Bírák könyve, 4. (A fordító megjegyzése.)

Hozsanna a magasságban! –, aki a gonosz szellemet, Lucifert a tűzre vetted; aki egyszülött Fiadat és a Szentlelket küldted, hogy elrémítsék ezt az üvöltő oroszlánt, és kiragadják az Isten szolgáját, Alphonsus presbytert lakóhelyével együtt ennek a hitvány szellemnek és a nappali démonnak rombolásából. Törd meg, Uram azok hatalmát, akik meg akarják fosztani szolgálóidat a Te lelkedtől [9.r.] és a Benned való bizodalomtól; a hitvány és gonosz szellemekkel szemben, a csinálmányokkal és minden rontással szemben, az ártó szemek, a fantazmák, a rossz levegő és az álnok nyelvek ellen. Rombolj le minden ártó szándékot⁷⁰ és minden más ördögi praktikát, melyek már eddig is megmutatkoztak, és kergesd őket vissza a semmibe; nehogy valaha is azt mondhassák az emberek: „Hol van az ő istenük?” Vagy azt mondják, amit a fáraó mondott: „Az istent nem ismerem, és Israelt nem engedem.” Jobbodat fölemelve, kényszerítsd őket elmenetelre, hogy ne éljenek tovább fogságban! Így hát, ti gonosz szellemek, csinálmányok és ártó szemek, képzelgések és rossz levegő, álnok nyelvek és minden ártó szándék – parancsolom nektek, az élők és holtak ereje által; a világ alkotója által és Óáltala, akinek hatalma van arra, hogy az örök tűzre és a feneketlen mélységbe küldjön; parancsolom nektek⁷¹, hogy azonnal távozzatok minden tagjából, tagjainak külső és belső eresztékeiből, a csontjaiból, idegeiből és vérereiből, az érzékszerveiből és minden szavából, gondolatából. Munkálkodjék benne a magasságos élő Isten fiának, Jézus Krisztusnak az ereje, aki eljön majd ítélni élőket és holtakat, és tűz által az egész világot, Amen. Istennek legyen hála!

(A fordítás Bednarik György munkája, amelyet az eredetivel egybevettem és lábjegyzetekkel láttam el.)

Hivatkozott irodalom

BARROFIO, Giacomo *Iter Liturgicum Italicum*. <http://liturgicum.irht.cnrs.fr/fr/>

CACIOLA, Nancy *Discerning Spirits: Divine and Demonic Possession in the Middle Ages*. Ithaca – London, Cornell University Press, 2015. (1st: 2003.)

CHAVE-MAHIR, Florance *L'exorcisme des possédés dans l'Église o'Occident (Xe-XIVe siècle)*. Turnout, Brepols, 2011. <https://doi.org/10.1484/M.BHCMA-EB.5.105779>

CHAVE-MAHIR, Florance *Medieval Exorcism. Liturgical and Hagiographical Sources*. In: Gittos, Helen – Hamilton, Sarah: *Understanding Medieval Liturgy. Essays in Interpretation*. (Chapter 7.) Farnham, Ashgate, 2016. 159–176. <https://doi.org/10.4324/9781315562988-8>

CHAVE-MAHIR, Florance – VÉRONÈSE, Julien *Rituel d'exorcisme ou manuel de magie? Le manuscrit Clm 10085 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munich (début du XVe siècle)*. Florence, Sismel-Edizioni del Galluzzo, 2015.

CHÈNE, Catherine *Juger les vers. Exorcismes et procès d'animaux dans le diocèse de Lausanne*. Cahiers lausannios d'histoire médiévale. Lausanne: Section d'histoire, Université de Lausanne, 1995.

DAVIES, Owen *Griomires. A History of Magic Books*. Oxford, Oxford University Press, 2010.

DRIESHEN, Clark: *Deciphering an English Exorcism Manual*. (2022. március 30-i bejegyzés, letöltés ideje: 2022. április 1.)

FRANZ, Adolf *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter I-II. Freiburg im Breisgau*, Herder, 1909.

ITÚRBIDE DÍAZ, Javier *Piedad popular, exorcismos y censura inquisitorial. La Oración de San Cipriano impresa hacia 1631*. In *Huarte de San Juan. Geografía e historia*. 17. 333-345. 2010.

KIECKHEFER, Richard *Forbidden Rites. A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century*. The Pennsylvania State University Press, 2016. (Első kiadás: 1997)

KOHLER, Charles *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Saint-Geneviève*. Tome I. No 1-1382. Paris, 1893.

LECOUTEUX, Claude *Dictionary of Ancient Magic Words and Spells. From Abraxas to Zoar*. Inner Traditions, Rochester, Vermont, Toronto, Canada, 2015.

LEVACK, Brian P. *The Devil Within. Possession and Exorcism in the Christian West*. New Haven and London, Yale University Press, 2013.

RIGHI, Davide *Il sacerdotale di Alberto da Castello e le sue numerose edizioni (1523-1603): Analisi delle edizioni e della struttura del Liber sacerdotalis. Una introduzione allo studio del testo e delle fonti*. Createspace Independent Publishing Platform, Bologna, 2016.

70 „...Et omnia veneficia”: a szó a méregkeverésre utal.

71 „Adiuro vos...”

SMID Bernadett Vallásos áhitat, olvasás és inkvizíció. Egy 1557-ben kiadott katalán nyelvű Szent Ciprián ima és kontextusa. *Ethnographia* 2018/2. 297–325.

SLUHOVSKY, Mose *Believe Not Every Spirit. Possession, Mysticism and Discernment in Early Modern Catholicism*. Chicago-London, University of Chicago Press, 2007.

<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226762951.001.0001>

TÓTFALUSI István: *Ki kicsoda az ószövetségi szentírásban?* Budapest, 2014.

YOUNG, Francis: *A History of Exorcism in Catholic Christianity*. Palgrave Macmillan, 2016.

<https://doi.org/10.1007/978-3-319-29112-3>

YOUNG, Francis: *A History of Anglican Exorcism: Deliverance and Demonology in Church Ritual*. London-New York, IB Tauris, 2018. <https://doi.org/10.5040/9781350985056>

Felhasznált kézirat

BSG Ms. 1352 Rituels d'exorcismes. (Bibliothèque Sainte-Geneviève)